

Lezing dr. Süss: Luther en zijn leugens
28-01-2008 20:23 | Dr. René Süss
Dames en Heren,

E. L. Smelik was in de jaren zestig één van mijn kerkelijke hoogleraren aan de theologische faculteit van de UvA. Drie dingen zijn mij in zijn onderricht bijgebleven:

Ten eerste: word geen pyamadominee. Dat waren / zijn die herders en leraren die tegen elven uit hun nest komen om te kijken wat de dag voor hen in petto zou kunnen hebben. Ten tweede: maak het gebruikelijke grafschrift Rust Zacht zo belachelijk mogelijk; er valt niets te rusten in een graf, laat staan zacht en ten derde: geen zelfbeklag, want daar schiet je niets mee op. Drie dingen die ik nooit ben vergeten. Sommigen echter, zeker mijn jaargenoten, zullen de diepere reden begrijpen waarom hij de eerste naam is die in mijn verhaal valt; zij weten waarop ik doel als ik zeg dat het datgene is, waarover hij zelf nimmer wilde spreken. Ik doe dat nu ook niet en zeg alleen: zichrono livracha, zijn gedachtenis zij tot zegen.

Dames en heren, ik heb een belang, een bepaalde motivatie, een 'drive' in modern jargon. Die heb ik al zolang ik mij met de anti-Joodse traditie in kerk en theologie bezig houdt. Mijn studies op dit gebied zijn partijdig en ik geneer mij daar niet voor.

Dat maakt echter die studies en ook mijn proefschrift over Luther en de Joden nog niet tendentius, dat wil zeggen, dat daarin aan de waarheid tekort wordt gedaan (Van Dale). Om die bewering te staven zijn argumenten nodig. Die zijn, voorzover ik kon nagaan, nog niet in stelling gebracht. Tijdens mijn promotie in Brussel meende één van mijn opponenten terecht: „De hartstocht is de motor van wetenschappelijk onderzoek, niet het stuur.” Zo is het. Het probleem is in mijn geval steeds weer dat mijn hartstochtelijkheid als voorwendsel wordt gebruikt om niet meer op mijn argumenten in te hoeven gaan, dat mijn verhaal wel aan stuurlaaiheid moet lijden. Ik zou zeggen dat dit toch eerst eens aangetoond zou moeten worden, allereerst middels kritiek op de manier waarop ik formeel, qua compositie, mijn betoog heb opgezet. Dat gebeurde echter niet.

Zeker, er is methodisch het één en ander op mijn studie als historische studie af te dingen. Prof. Kirn, kerkhistoricus uit Kampen, heeft dat in het Luther-bulletin van oktober vorig jaar ook gedaan. Ik denk er over na. Dit is echter niet de plaats om er op in te gaan, vooral ook omdat zijn kritiek de theologische hoofdlijnen van mijn betoog en mijn conclusies niet raken. Daarin zijn wij het grotendeels met elkaar eens.

Mijn achtergrond en mijn temperament, dames en heren, kleuren mijn vocabulair. Dat kan ik niet ontkennen en ik zou zeggen dat het mijn boek een stuk leesbaarder maakt dan menige dissertatie in „grauer, trockener Packpapierstil” (Heine over Kants Kritik der reinen Vernunft, wiens zinnen „zuchten en steunen onder hun inhoud”). Maar mijn vocabulair maakt mij wel kwetsbaar en ik maak het mijn niet-goedwillende critici zo ook wel gemakkelijk. Zoals nu ook weer blijkt: men heeft het over de toon om het niet meer over de inhoud te hoeven hebben (Zie Trouw van afgelopen zaterdag).

Nog zeer onlangs beklagde de presidente van de Lutherse synode zich mij aan de telefoon over mijn harde aanpak van prof. Boendermaker in een recensie van een Nederlands boek over Martin Luther (waarover aanstonds meer). Dat had ik niet zo mogen doen. Ik zou de wetenschappelijke reputatie van de hooggeleerde hebben aangetast. Maar zou het niet Boendermaker zelf kunnen zijn die de ruiten van zijn reputatie ingooit met zijn ongefundeerde

visie? We zullen zien. Ze moesten trouwens eens weten. Vrienden heb je niet voor niets. Mijn recensie was uit woede geboren en zag er aanvankelijk heel anders uit. Dus ik herschreef en herschreef. Overtuigd en malgré coeur. „Leugen” werd zo vervangen door „misleiding”. Voor mij een cosmetische ingreep, want de woorden betekenen uiteraard hetzelfde.

Mijn belang en mijn partijdigheid nu staan niet ter discussie; ik vraag er geen sympathie voor, hooguit een beetje begrip. Ik wens mij er ook niet voor te verontschuldigen. Ik meld het als een gegeven.

De historicus Walther Hofer schreef de volgende woorden waarin ik mij geheel herken: „Geschichtliche Erkenntnis und moralisches Urteil schliessen sich keineswegs aus, sie ergänzen sich vielmehr.” Anders gezegd: waardenvrije wetenschapsbeoefening bestaat niet.

Dit belang nu vraagt van mij dat ik zo goed mogelijk en naar de capaciteiten waarover ik beschik een spreekbuis probeer te zijn van hen wier stemmen niet meer gehoord kunnen worden, die niet meer voor zich zelf kunnen spreken. Het is een belang op basis van een verplichting. Simon Wiesenthal heeft gezegd: overleven verplicht en alle Joden, ook zij die na de Sjoa zijn geboren, gelden als overlevenden. Overleven verplicht, in mijn geval tot het blootleggen van de anti-Joodse tradities in de kerk en haar theologieën die mede de tragedie hebben veroorzaakt, die we Sjoa, vernietiging, destructie, noemen van ca. 6 miljoen mensen waaronder anderhalf miljoen kinderen. Want er loopt, linksom of rechtsom, een lijn van Luther naar Hitler, zoals er een lijn loopt van het antisemitisme in de klassieke oudheid naar het middeleeuwse. Er is continuïteit.

Ik zie het als mijn taak als Joodse beoefenaar van de christelijke theologie er toe bij te dragen dat die factoren worden opgespoord en dat die teksten worden gepubliceerd en geanalyseerd die er mede toe hebben bijgedragen dat die miljoenen het zwijgen werd opgelegd, opdat eindelijk, eindelijk, die teksten het zwijgen wordt opgelegd, opdat er een nieuwe basis, een nieuw paradigma, minder bedreigend voor ons, ontwikkeld wordt waarop de christelijk identiteit opgetrokken kan worden. Dát is mijn belang. En het is spijtig dat te weinig Joden met mij dat belang willen delen.

Jawel, telkens weer dat mede, dat nergens in mijn studie ontbreekt; uit wetenschappelijke akribi, niet om de kwestie ook maar enigszins te bagatelliseren of te verontschuldigen. Laat dat duidelijk zijn. Mede ook om aan te geven dat er van een rechtlijnige oorzakelijkheid in natuurwetenschappelijke of juridische zin in de geesteswetenschappen niet kan worden gesproken. Het is eerder zo dat, naar een uitspraak van Hannah Arendt, de gebeurtenissen hun eigen verleden verlichten, maar er niet uit kunnen worden afgeleid. Zo zie ik de indirecte lijn van Luther naar Hitler.

De altijd uiterst voorzichtig formulerende, reeds genoemde H.-M. Kirn, schreef in een artikel over Luther en de Joden in het recente Lutherhandbuch (2005): „Nog niet voldoende opgehelderd is de vraag naar de samenhang, die de tijden overstijgt, tussen het laat-middeleeuwse reformatorische anti-judaïsme en het (proto-)antisemitisme enerzijds en het moderne op eliminatie gerichte racistische antisemitisme anderzijds. Ook als er geen directe weg van het ene naar het andere voert, bleef er toch een aanzienlijk potentieel aan begunstigingen werkzaam, die het gesecculariseerde antisemitisme in de kaart speelde.”

Wat Kirn de „tijden overstijgende samenhang” noemt, heb ik in mijn studie de hardnekkigheid van de zich steeds weer herhalende anti-Joodse stereotypen genoemd, die in

feite onafhankelijk van de historische context virulent blijven. En wie zou willen ontkennen dat bij dat „potentieel aan begunstigen” ook Luthers erfenis gerekend moet worden? Von der Osten-Sacken formuleerde in zijn standaardwerk *Luther und die Juden* uit 2001 dezelfde gedachte aldus:

„Men moet niet slechts spreken van een partiële, maar veeleer van een structurele affiniteit tussen het antijudaïsme van de reformator en het antisemitisme zoals de 19e en de 20e eeuw dit te zien geeft.”

In een aantal recensies op mijn studie werd de voor mij fundamentele zinsnede aangehaald, in de regel zonder dat er kritiek op werd geuit: „De reformator Martin Luther en de dictator Adolf Hitler reiken elkaar over de eeuwen heen de hand in hun mateloze, radicale en obsessieve Jodenhaat.”

Maar misschien ben ik wel wat al te voorzichtig met mijn voortdurende beklemtoning van dat mede. In „Der Spiegel” van 14 jan. JI. staat een interview met Andreas Wirsching, hoogleraar nieuwere en nieuwste geschiedenis aan de universiteit van Augsburg. In dat interview geeft de hooggeleerde als zijn mening dat Hitler zonder Luther, zonder de Duits-Lutherse religieuze cultuur, moeilijk denkbaar was. Hitler was een „deutsche Konsequenz”, stelde Joachim Fest in zijn Hitlerbiografie al eerder vast. Die cultuur mag men een dominante factor noemen die de Duitse weg tot een „Sonderweg” in Europa maakte. (Zie mijn *Luthers theologisch testament*, p.192-198; 252-258.) Het interview ligt in een aantal copieën op de boekentafel.

2.

Mijn studie *Luthers theologisch testament* is van buitenaf gezien een dik boek en dikke boeken schrikken af, ze worden niet graag gelezen. Dat zal in dit geval ook wel zo zijn. Het boek is vooral zo dik geworden door de integrale vertaling, voor het eerst in het Nederlands, van Luthers smaadschrift *Von den Juden und ihren Lügen*. De bedoeling was om de lezer een controlemogelijkheid te verschaffen: hoe citeert de schrijver, de passages die hij bespreekt, klopt het wel met de context? Er waren nogal wat lezers die begonnen met het lezen van dit vreselijke geschrift in zijn geheel. Dat was niet nodig; je moet er inderdaad, zoals een recensent schreef, een sterke maag voor hebben. Ook het omvangrijke notenapparaat hoeft echt niet door iedereen volledig geconsumeerd te worden om zicht te krijgen op wat ik bedoel. Uiteindelijk beslaat mijn hoofdtekst 300 pagina's, helemaal niet zo'n erg dik boek dus. Daarin gaat het primair om het constateren van continuïteit.

Continuïteit, dames en heren, is een, nee is het sleutelwoord in mijn studie en dat in tweeërlei zin. Er is de interne continuïteit, waarop ik reeds duidde: Luthers consistente niet incidentele anti-Joodse theologische insteek gedurende zijn gehele werkzame leven en er is de externe, een cumulatieve continuïteit van anti-Joodse stereotypen de geschiedenis door, ongeacht de wisselende politieke en sociale context. Dat de anti-Joodse stereotypen de eeuwen konden trotseren komt ondermeer omdat er geen rationeel verweer tegen mogelijk is. Het gaat immers om een pakket vóór-oordelen.

Uitsluitend op basis van argumenten zou ik menen, ontleend aan Luthers geschriften, kan worden beslist of mijn conclusie houdbaar is dat we in Luther niet alleen met een theologische anti-Judaïst te maken hebben, zoals in het geval van Karl Barth -hoewel die zelf zijn positie een stuk kritischer bekeek- maar vooral met een rabiate antisemiet, die in de Joden als zodanig de zondebok bij uitstek aanwees voor het ongeluk dat mensen kan treffen middels de

door de nazi's er opnieuw in hun propaganda ingehamerde slogan: de Joden zijn ons ongeluk. Die uitspraak stamt namelijk van de reformator.

Die argumenten, dames en heren, heb ik bijeengelezen na een zorgvuldige analyse van Luthers teksten vanaf 1513, het jaar dat hij met zijn colleges over de Psalmen in Wittenberg begon, tot 1546, het jaar dat hij in Eisleben zijn geboorteplaats stierf, nadat hij zijn christenen nogmaals voor de Joden had gewaarschuwd in wat ik zijn theologische testament heb genoemd, een appendix bij zijn laatste preek.

Hoe zit mijn boek in elkaar? De opzet is simpel en voor de hand liggend.

In een beschrijvend, eerste deel geef ik in vier hoofdstukken een historisch overzicht -de Joden in het Europa van Luther-, schets ik hun rechtspositie in dat Europa en behandel ik twee theologische thema's die cruciaal zijn voor de ontwikkeling van Luthers negatieve kijk op de Joden: zijn uitleg van de Hebreeuwse bijbel als „Oude Testament” en de kwestie van de verhouding van Wet en Evangelie, waarin Luther de Wet negatief profileert ten opzichte van het Evangelie. Heel bewust kiest hij voor de vertaling van Tora als Wet. De Jood verschijnt bij Luther als de werkheilige bij uitstek, het prototype van de mens die is vervreemd van zijn bestemming. Hij, Luther, schept het grote misverstand als zou de Tora niet de uitdrukking en de bevestiging zijn van G's genade, maar haar negatieve tegenpool.

Nadat ik de zes geschriften, waarin Luther de „Judenfrage” expliciet aan de orde stelt, in korte analyses de revue heb laten passeren, volgt in een tweede deel, het vijfde hoofdstuk, een toelichting en een commentaar op de belangrijkste thema's uit het meest felle van die geschriften: Von den Juden und ihren Lügen, een schoolvoorbeeld van een smaadschrift. Het gaat over Luthers christocentrische, anti-Joodse exegese van de Hebreeuwse Bijbel, over zijn sociaal-economisch antisemitisme, expliciet gemaakt aan de Joodse woeker en in twee paragrafen over de dood, waarmee de Joden de christenen zouden bedreigen maar waarmee veeleer Luther omgekeerd de Joden bedreigt.

Driemaal traceer ik de weg naar een „Endlösung” van de „Judenfrage”. De eerste maal in Luthers werk zelf, een tweede maal in het door hem geïnspireerde denken van twee Duitse historici en een kerkleider uit de tweede helft van de negentiende eeuw, een derde maal ten slotte in de weg die de nazi's gingen en die resulteerde in de genocide op de Joden in de Sjoa. De klassieke anti-Joodse stereotypen verschijnen ditmaal in het kader van een pseudo-wetenschappelijke rassenleer, gedeeltelijk ook in een gedesacraliseerde en gesecculariseerde gestalte (bij voorbeeld in de Protokollen van de wijzen van Sion en in Hitlers voorstelling van een Duizendjarig Rijk). Het blijkt dat de anti-Joodse stereotypen inderdaad moeiteloos opgenomen worden in verschillende maatschappelijke en politieke contexten. Bewust en onbewust.

3. Er verschijnen, dames en heren, nog steeds studies en monografieën over Luther en er worden nog steeds tentoonstellingen over de Duitse geschiedenis, de Duitse canon, georganiseerd waarin met betrekking tot Luther het thema Joden in het geheel niet wordt aangeroerd en waar het wel gebeurt beperkt men zich in de regel tot een enkele afkeurende zin bij de beschrijving van Luthers ouderdom. Die ouderdom is naast zijn zwakke gezondheid, de verwachting van een spoedig einde van de wereld en zijn teleurstellende ervaringen met de Joden, een belangrijk argument in wat ik het verontschuldigingscircuit noem. De genoemde aspecten spelen ongetwijfeld een rol, ze raken echter de kern niet. Bijna altijd wordt er trouwens een ander aspect ter waarschuwing om tot een juiste beoordeling te

komen aan toegevoegd: Luthers vijandschap jegens de Joden was theologisch bepaald en niet racistisch. Dat is stellig juist in die zin dat men in Luthers dagen nog niet kon terugvallen op een racistische theorie waarin de destijds al regelmatig verschijnende racistische anti-Joodse opmerkingen geïntegreerd konden worden. Belangrijker nog is de bewering dat men de theologisch bepaalde vijandschap jegens de Joden van een minder ingrijpende orde zou mogen verklaren dan de biologische. Luthers inzicht, beter zijn geloof, dat God bepaald heeft dat de Joden vervallen zijn van al hun prerogatieven door hun afwijzing van de christelijke messias Jezus, dat derhalve hun status als volk van God is opgeheven, is vergelijkbaar met de genetische bepaaldheid waarop de nazi's hun Jodenhaat baseerden. Zij delen een onontkoombaarheid. De beslissing genomen in Gods eeuwige raad en de zogenaamde 'wetenschappelijk' getoetste, genetische bepaaldheid delen een niet ongedaan te maken zogenaamde feitelijkheid.

Niettemin, om in aanmerking te komen voor de betiteling antisemiet moeten er meer registers worden opengestrokken dan alleen theologische. In het geval van Luther ontbreekt het daar niet aan. Vooral sociaal-economische en folklorische stereotypen uit het anti-Joodse repertoire voltooien het beeld.

Of we, voeg ik eraan toe, in Luther te maken hebben met een antisemiet is uiteindelijk niet aan christenen ter beoordeling maar aan de ervaringsdeskundigen. Dat zijn wij, helaas.

4. Wat nu te zeggen van de receptie van mijn studie na twee jaar? Een keuze uit de publieke recensies, geeft het volgende beeld. Maar allereerst dit.

Toen ik met mijn studie over Luther en de Joden begon, stond niet vast dat deze zou uitmonden in een dissertatie. Dat dit wel gebeurde is voor mij secundair. Op mijn leeftijd raakt men niet meer opgewonden over een doctorstitel, die men mij trouwens in Brussel ternauwernood gunde. Mijn bedoeling was datgene voort te zetten wat ik 16 jaar geleden met mijn bestudering van de Israëlleer van Karl Barth beoogde: het verzamelen van materiaal, teksten dus, om de discussie te entameren over de anti-Joodse tendenzen binnen de christelijke theologie.

Dissertaties worden meestal door weinigen en vaak ook nog slecht gelezen. Als optimist van aard had ik mij ten aanzien van mijn toegankelijk geschreven studie over Luther en de Joden een breder publiek en ook wat meer belangstelling voor dit toch niet onbelangrijke onderwerp voorgesteld. Zeker, er verschenen een aantal recensies, -waarover zo dadelijk meer- maar van de verwachte bredere discussie is, voorzover ik het kan bekijken, nog niet zo veel terecht gekomen. Zal dat na vandaag anders worden? Of zal ook mijn boek een verstoofd bestaan op de planken van universiteitsbibliotheken gaan leiden? Het is niet te hopen, want daar werd het niet voor geschreven.

Aartjan van den Berg beëindigt een positieve bespreking in het Lutherse blad ELK (1 april 2007) met een uitnodiging die hij terecht namens mij doet uitgaan: „De vraag is of wij als christenen en in het bijzonder lutheranen deze Joodse stem willen horen. Ik zou zeggen, laten we ons niet bij voorbaat verontschuldigen en ons afschermen tegenover deze auteur, maar laat ons een eerlijk debat aangaan. Daartoe is René Suss ook bereid. U kunt hem uitnodigen voor een gesprek.”

Tja! Laten we het er maar op houden dat erg weinig Lutheranen het blad ELK blijken te lezen! Tot nu toe heb ik nog geen uitnodigingen ontvangen.

Rinse Reeling Brouwer in HORIZON (2 febr. 2007): „René Süss toont in zijn te Brussel verdedigde dissertatie overtuigend aan dat het gangbare Lutherbeeld t.a.v. de Joden niet klopt. Luthers afkeer van de Joden blijkt al aan het begin van zijn bestaan als theologisch auteur aan te wijzen en deze hield stand tot in de scheldkanonnades uit zijn laatste jaren.”

Conclusie: Luther wilde een Duitsland vrij van Joden.

„Het is -ik citeer verder- echter bepaald niet uitgesloten zo stelt Suss op goede gronden, dat hij ook hun uitmoording zou hebben toegestaan. (...)

In elk geval is er geen verontschuldiging. Het zou een leugen zijn en het leidt nergens toe te gaan beweren dat het allemaal wel mee zou vallen. Want het valt niet mee. Ongetwijfeld is het betoog van Suss eenzijdig. Eenzijdig zijn echter ook al die mooie en spannende boeken over Luther, waarin hij gevierd wordt als moedige held, als taalvirtuoos en al musicus, als vernieuwende geleerde en hervormer in kerk en cultuur, maar die deze diepe schaduwzijde van zijn optreden verdonkeremen of vergoelijken.”

Aan het eind datzelfde jaar verscheen het nieuwe Nederlandse boek Martin Luther, waarin dat precies allemaal gebeurt!

Dick Boer in OPHEF (juni 2007): „Rene Suss heeft een verschrikkelijk boek geschreven. En dat is de hoogste lof die je dit proefschrift kunt toezwaaien. Luther's theologie blijkt structureel anti-Joods. Suss toont overtuigend aan: het traktaat Over de Joden en hun leugens dat Luther tegen het einde van zijn leven schreef is geen betreurenswaardige ontsporing, maar correspondeert volledig met de lijn van zijn theologie als zodanig.”

Jan Greven in TROUW (13 jan. 2007): „Een paar jaar geleden bekritiseerde ik hier René Suss vanwege de rechtstreekse verbinding die hij legde tussen de anti-joodse christelijk traditie en het antisemitisme van de nazi's. Hij liet mij weten voet bij stuk te houden. Ik zou nog van hem horen. Hij hield woord met een proefschrift over Luthers strijdschrift Over de Joden en hun leugens.

In zijn recensie van Luthers theologisch testament laat Greven nu weten: „Er loopt zeker een lijn van Luther naar Hitler. Zij het, daar blijf ik bij, geen rechtstreekse.”

Dat klinkt toch anders dan de volgende woorden in een brief die hij mij schreef op 16 sept. 2001: „... omdat ik van mening ben dat de daden van de nazi's een kwalitatieve sprong in het kwaad waren en niet een uiterste intensivering van al eerder bestaande anti-Joodse sentimenten.”

Het lijkt mij dat Greven intussen meer begrip heeft weten op te brengen voor de door mij verdedigde continuïteit in de anti-Joodse stereotypen de eeuwen door.

Wessel ten Boom in IN DE WAAGSCHAAL (december 2006): „De stelling van het wezenlijke antisemitische karakter van elke theologie is het verborgen gravitatiepunt van deze studie waaromheen de stof werd opgezet. (...) Het is jammer dat de auteur zich tot deze bankring heeft laten verleiden zodat het boek min of meer een definitieve afrekening is met het gehele christelijke geloof.” Niettemin, stelt Ten Boom in het vervolg: „Suss maakt

inderdaad hard dat er een directe lijn loopt van Luther naar het antisemitisme van de nazi's. Luther is een onheilspellende moderne antisemiet geweest. Waarvan acte."

Ten Boom is de eerste mij bekende theoloog die dit onomwonden doet. Waarvan ook acte.

In zijn studie over Augustinus' anti-Joodse prediking *Provocatie* lees ik het volgende: „Hoe kan ik ontkennen dat ik in mijn christelijke geloof letterkundig, historisch theologisch deel uitmaak van een anti-Joods vertoog, waarin de dood aanwezig is? En kan ik het volhouden dat dit vertoog geen wortels heeft in het geloof in de Heer, zoals dat door het NT wordt beleden? Ook als ik zwijg, spreekt deze theologie voort (...) Alle christelijke theologie is gebouwd op de verwerping van de Joden.”

Op 20 januari 2007 schreef ik Ten Boom het volgende: „Waarom zou ik in het licht van deze woorden van jou het christendom geen misdadige antisemitische onderneming mogen noemen -wat ik overigens niet met zoveel woorden doe- en de stelling niet mogen opwerpen dat elke theologie -tot dusverre althans- een wezenlijk antisemitisch karakter heeft. Hoe zouden wij ons daartegen niet mogen en moeten wapenen.”

Ik hoop tzt op een voortzetting van onze discussie, zoals het hoort.

Van de reacties uit rechts-protestantse hoek noem ik allereerst die van Dr. A. A. Spijkerboer die een recensie schreef in *KERK & THEOLOGIE*, een blad dat volgens het redactiestatuut „op wetenschappelijk verantwoorde wijze christelijke theologie wil bedrijven.” Welnu, het stuk van Spijkerboek komt in de verste verte niet in die buurt. In een integrale veroordeling van mijn boek slaat hij zo wild om zich heen dat hij geen kans heeft gezien ook maar één rake klap uit te delen. Zo zou ik uitspraken van Martin Niemöller uit zijn verband rukken. Wat heb ik aan zo'n beschuldiging als Spijkerboer niet de moeite neemt hiervan ook maar één voorbeeld op te voeren. Mijn beoordeling van Niemöller berust op een zorgvuldige analyse van 's mans teksten. Waarom heeft Spijkerboer niet de moeite genomen om aan te tonen dat ik er in die analyse naast zit? Staat u mij een citaat uit mijn boek toe:

„Niemöller gold lange tijd als het boegbeeld -en voor Spijkerboer is hij dat tot op de huidige dag- van de Duitse kerkstrijd en van het verzet tegen de nazi's. Zijn immense populariteit, vooral ook internationaal, berustte op het geconstrueerde na-oorlogse beeld dat men te maken had met een kerkstrijder-pur-sang en met een principieel en prominent tegenstander van het nazi-regiem. Dat is Niemöller nooit geweest. Hij was een felle nationalist, en antidemocraat en een antisemiet, kortom een trouwe erfgenaam van Luther. En dat van huis uit.”

Spijkerboers conclusie is dat ik alles zou negeren wat niet in mijn kraam te pas komt. Alweer, hij verzuimt hier ook maar één voorbeeld van te geven.

Dan is er tenslotte de christelijk-gereformeerde emeritus kerkhistoricus prof. van 't Spijker die in het *NEDERLANDS DAGBLAD* van 29 december 2006 een artikel schreef onder de titel *Luther en de Joden zonder context*.

De recensent vat zijn kritiek aldus samen: wil men Luther begrijpen in zijn theologische testament dat hoeft men slechts kennis te nemen van de gedachtenwereld van de nazi's. Maar zo kort door de bocht ga ik niet. Ik probeer andersom aan te geven hoe Luthers houding jegens de Joden het klimaat mede heeft bepaald waarin de nazi's opereerden. Dat „Brussel” mij een handelsuitgave van mijn studie verbood gaat met de woorden van de hooggeleerde

niet „wat ver”, het is regelrechte intimidatie, een aantasting van de academische vrijheid en van de grondwettelijk gewaarborgde vrijheid van meningsuiting waarop elke burger in Europa recht heeft.

Kort wil ik in het verband met de recensie van Van' t Spijker ingaan op twee 'evergreens', die al sinds jaar en dag rondzingen in het verontschuldigungs-circuit: Luthers apocalyptische levensgevoel, de zgn 'Naherwartung', en het excuus dat Luther een kind van zijn tijd was.

a.

Ik heb in Luthers teksten geen structureel theologisch verband kunnen ontdekken tussen zijn anti-Joodse gezindheid en het stellig spoedig door hem verwachte Einde van alle dingen. Ook in Von den Juden und ihren Legen (1543) is dit verband niet te vinden. Het zijn de christenen die Luther ernstig waarschuwt. Men kan wel constateren dat het volume waarmee hij zijn tegenstanders, de Joden niet in de laatste plaats, uitschold heeft verhoogd. Een spoedig Einde of een Einde dat nog op zich liet wachten, zou voor de Joden ook weinig hebben uitgemaakt. In Luthers visie waren zij als volk sowieso verloren. Hij had namelijk geen boodschap aan Paulus in Romeinen 11 waar, weliswaar binnen het kader van een christelijk heilsscenario, uiteindelijk redding voor het Joodse volk in het vooruitzicht wordt gesteld.

b.

Dat Luther een kind van zijn tijd was, lijkt me een waarheid als een koe, een open deur die niemand zal willen sluiten. Interessanter is het om op zoek te gaan naar die facetten in zijn denken en optreden waarin hij afwijkt. Dat heb ik in mijn studie gedaan. De geschoktheid van met name Luthers geestverwanten in Wittenberg, in de regel even anti-Joods al hij zelf en verder weg in Straatsburg en in Neurenberg, plus die van zijn theologische tegenstanders in Zürich moeten moreel worden beoordeeld, gezien de wijze waarop zij hun bezwaren formuleerden. Men had inderdaad bezwaren van „humanistische” aard, dat wil zeggen dat men de reformator kapittelde om het exorbitante volume van zijn uitlatingen. Men miste bovendien een minimum aan informatie, goede trouw en fatsoen waar het Joden betrof.

Van 't Spijkers paginagrote artikel laat eigenlijk slechts één conclusie toe: als ik het boek geschreven zou hebben dat de auteur suggereert dat ik geschreven heb, had ik de doctorstitel niet mogen krijgen.

Dezelfde emeritus hoogleraar kerkgeschiedenis schreef overigens elders:

„Zij (de „Judenschriften”, rs) moeten op de één of andere manier in verband gebracht worden met het hart van zijn theologie. (...) Zo vinden we zelfs in deze geschriften de diepste overtuiging van Luther terug, die hem vanaf het begin van zijn ontdekking heeft geleid.”

Lang voordien meende reeds prof. W.J. Kooiman:

„Men moet deze boekjes (de „Judenschriften”) niet op zich zelf beoordelen, ze nemen een plaats in in het geheel van zijn geloofsvisie.”

Anders gezegd: Luthers houding jegens de Joden raakt aan het centrum van zijn theologie. Om met Oberman te spreken: men mag de „Verankerung der Judenfrage im Grundmuster der Theologie Luthers” niet uit het oog verliezen.

De heren slaan de spijker op zijn kop; ze schieten er -afgezien van Oberman- echter tegelijk mee in eigen voet. Zij signaleren en localiseren het probleem heel precies, ze doen dat echter om de kwestie te verontschuldigen, te neutraliseren op zijn minst.

Speciale vermelding en niet alleen dat, verdient het nieuwe Nederlands boek over Martin Luther dat ik reeds noemde; Martin Luther. Zijn leven, zijn werk onder redactie van Sabine Hiebsch en Martin van Wijngaarden.

Van die uitgave wordt men ondanks de prachtige uitvoering en de zeer schappelijke prijs niet vrolijk. Het is geschreven door Nederlandse Lutheranen en Lutherkenners uit calvinistische en katholieke kring en het biedt een chronologisch verslag (Sabine Hiebsch) en verschillende excursen door experts ter zake. Het wordt aangeprezen als „substantiël boek sinds tijden over Maarten Luther, de weerslag van het Lutheronderzoek in Nederland.”

Prof. Boendermaker, één van de scribenten, meende indertijd dat wij, hijzelf en René Süß, het samen vrolijk oneens waren. Sorry, ik ben meestal wel in voor een geintje, maar zo zou ik het toch niet willen zeggen. Daar is de zaak echt te ernstig voor.

Hoe moeten we het boek beoordelen? Welk beeld van Luther wordt ons er in gepresenteerd? Helaas, een sterk geretoucheerd, vergoelijkend beeld. Dat valt af te leiden uit de manier waarop er over twee controversiële kwesties wordt geschreven: Luthers houding jegens de Joden (p.253v.) en zijn houding in de boerenoorlog (p.156v.). De laatste kwestie laat ik hier rusten; ik merk alleen op dat de betreffende scribent ook hier een vertekend beeld van Luthers houding op basis van diens eigen teksten geeft.

In een excurs over Luther en de Joden draait professor Boendermaker zijn langzamerhand klassieke verhaal af: Luther dacht aanvankelijk positief over de Joden, de Joodse invloed op Luther was groot en zo verder en zo voort, met hier en daar een opmerkelijke aanscherping. Daar gaat het mij hier om. Zo heeft Boendermaker het over het beruchte boek Over de Joden en hun leugens waarin Luther een aantal aanbevelingen aan de overheden van zijn dagen doet, zoals, ik citeer Boendermaker: „het sluiten van synagogen etcetera”. Sluiten?

Ik wil in dit verband wijzen op een zeer lezenswaardig artikel van Lodewijk Dros in TROUW over de vraag of de Islam wellicht iets kan leren van Abraham Kuyper, de gereformeerde voorman. Het gaat over artikel 36 in de NGB, gebaseerd op Lev. 24:16, waarin staat dat het tot de taak van de overheid behoort „alle afgoderij te weren en uit te roeien, het rijk van de antichrist te gronde te werpen.” Ik vraag mij af: zouden ook Lutheranen als prof. P.J. Boendermaker hier ook niet iets kunnen leren?

Want, waar Kuyper in zijn dagen met een sjaria-achtig artikel als artikel 36 van de NGB niet sjoemelde, maar de tekst die hij op zich respecteerde, niettemin letterlijk uit de NGB geschrapt wist te krijgen -door de Generale Synode van Utrecht in 1905 van de Gereformeerde Kerken in Nederland- kan professor Boendermaker het anno 2007 niet over zijn hart verkrijgen om Luther, zijn voorman, te laten schrijven wat hij schreef. Zo kun je het natuurlijk ook oplossen: er hoeft helemaal niets geschrapt te worden, want Luther schreef wat professor Boendermaker hem dicteerde. En als je met die manoeuvre door de mand gevallen bent, kun je altijd nog beweren dat Luther iets anders bedoelde dan hij schreef en dat degenen die zich op zijn geschriften ter zake beroepen die geschriften misbruiken. Misbruiken!

Precies langs deze lijn loopt, dames en heren, het betoog van de opstellers van de verklaring van de LWF (Stockholm 1983, Duitse versie een jaar later) waarin men afstand neemt van de bedenkelijke dingen die Luther over de Joden schreef. Om te beginnen wordt vastgesteld dat men de woeste anti-Joodse geschriften van de reformator niet kan accepteren noch verontschuldigen, tegelijk wordt de stelling geponeerd dat een christologische uitleg van de Schrift niet tot anti-judaïsme, laat staan tot antisemitisme leidt (in de Duitse versie is voorzichtiger vertaald: „mag leiden”). Luthers werk bewijst nu juist dat zulks wel het geval is. Vervolgens verklaart men dat „een eerlijke en de historische gegevens respecterende behandeling van Luthers aanvallen op de Joden het de huidige antisemieten onmogelijk maakt zich voor hun antisemitisme op zijn autoriteit te beroepen.” Alweer, studie van Luthers geschriften maakt duidelijk dat dit nu juist wel kon en dat het ook veelvuldig gebeurde. De formulering in de verklaring dat „zijn geschriften zich voor misbruik lenen”, houdt een impliciete verontschuldiging in: Luther bedoelde iets anders dan hij schreef. Dat nu lijkt mij niet het geval: de nazi's misbruikten Luthers geschriften niet maar zij gebruikten die. En de aap komt uit de mouw als de verklaring vaststelt dat „vele anti-Joodse uitingen van Luther moeten worden verklaard in het licht van zijn polemieken tegen wat hij als misinterpretaties van de Schrift verstond. Hij attaqueerde deze misinterpretaties omdat hem alles was gelegen aan het juiste verstaan van G'ds woord, „zijn (ik citeer) dieper verstaan van het OT waar hij onze ogen voor heeft geopend.” Ergo, zou ik zeggen: zijn juiste verstaan, dat door de opstellers van de verklaring nota bene wordt omarmd, impliceerde zijn anti-judaïsme en vormde de theologische rechtvaardiging van zijn antisemitisme.

Het heeft weinig zin om zich te verontschuldigen voor Luthers anti-Joodse uitingen en aanvallen op de Joden als men verzuimt vervolgens klip en klaar de structurele, theologische samenhang aan te tonen van die uitingen en aanvallen. Het wachten is op een verklaring van de LWF waarin dat gebeurt. En ik ben wel zo onbescheiden om te menen dat mijn studie kan dienen tot de nodige verheldering op dit punt.

Ik heb horen verluiden dat de Nederlandse Lutheranen met prof. Boendermaker op kop, hiertoe mede het initiatief namen. Het strekt hen tot eer. Helaas geldt hier de wet van de remmende voorsprong. Na de verklaring van 1983 werd er van de Nederlandse Lutheranen, voorzover ik weet, niets meer ter zake vernomen. Van de Amerikaanse Lutheranen wel. In een verklaring van de Evangelical Lutheran Church in America uit 1994 geboren uit onvrede met de naar hun oordeel te slappe tekst uit 1983 horen we niets meer over misbruik maar wel over „appropriation”, dwz aanwending of toeëigening van Luthers woorden door moderne antisemieten. Tevens wordt er gewezen op de negatieve invloed van de Lutherse traditie in gebieden in Duitsland waar de Lutherse kerken sterk waren vertegenwoordigd in de dagen van het Derde Rijk. Echter, ook in deze verklaring wordt geen poging ondernomen om de genoemde samenhang te thematiseren. Het is toch weer pleisters plakken in plaats van het gezwel wegsnijden (Van den Beld). Wel horen we in de slotzin: „We recognize in anti-Semitism a contradiction and an affront to the Gospel.” Het lijkt mij te kort door de bocht en te naïef.

Echte theologische kritiek nog wel op een wezenlijk bestanddeel van Luthers denken -er wordt zelfs met zoveel woorden afstand van genomen- horen we pas in een verklaring van de Evangelisch-Lutherische Kirche in Beieren uit 1998:

„Sie -de kerk dus- hat sich von jedem Antijudaismus in lutherischer Theologie zu distanzieren. Hierbei müssen nicht nur seine Kampfschriften gegen die Juden, sondern alle Stellen im Blick

sein, an denen Luther den Glauben der Juden pauschalisierend als Religion der Werkgerechtigkeit dem Evangelium entgegensetzt.”

Het lijkt mij het antwoord op één van de hamvragen die Boendermaker in het Reformatorisch Dagblad van 15 jan. JI. stelde: „Weet u wat nu de kern van deze zaak is, wat er onder zit: Kunnen we nog instemmen met de kern van de Reformatie?”

De Duitse broeders en zusters van professor Boendermaker kunnen dat kennelijk niet meer, althans niet in Luthers out-fit. Mijn vraag is voor de hand liggend: Welk antwoord gaan de Nederlandse Lutheranen op deze vraag geven, vooropgesteld dat ze het probleem zien.

Laat ik in dit verband in het kort het programma samenvatten dat naar mijn oordeel uitgevoerd zou moeten worden:

1. Het met schrik signaleren van de anti-Joodse uitspraken in het werk van Martin Luther, er afstand van nemen, er spijt over betuigen en zich ervoor verontschuldigen.

Maar daarmee is de klus zoals velen nog steeds menen nog niet geklaard. Dat is pas het voorwerk, de EHBO-activiteiten, om met Marja van den Beld te spreken: het plakken van de pleisters opdat de zaak niet verder doorziekt. Vervolgens moet er:

2. nauwgezet studie gemaakt worden van Luthers teksten in het kader van zijn Schriftgebruik om na te gaan of het om incidenten dan wel om constanten gaat. Ik heb in mijn proefschrift aangetoond dat er sprake is van continuïteit, dat er een anti-Joodse structuur in Luthers uitlatingen aanwijsbaar is. Zijn we het daaromtrent eens geworden dan volgt:

3. het met zoveel woorden afwijzen van het anti-Joodse paradigma dat Luther aan die structuur heeft ontleend en het ontwikkelen van alternatieven. Hoewel geen lid meer van een kerk ben ik in de ontwikkeling van zulke alternatieven om begrijpelijke redenen zeer geïnteresseerd. Ik werk er dan ook graag aan mee.

Deze punten zouden gaandeweg in kerkelijke verklaringen hun neerslag moeten vinden, opdat men er zich op kan beroepen.

Een grote verantwoordelijkheid rust dus op de kerk van nu. In 1987 reeds formuleerde Paul van Buren het volgende als eminent belang voor de kerk en Israël beide: „If we leave unchallenged and do not wipe out the tradition of anti-Judaism which we have inherited, we shall have failed those who will follow us” (Deel 1 van A Theology of the Jewish-Christian Reality, p. 48).

Dames en heren, we keren terug naar professor Boendermaker en zijn beoordeling van Luthers smaadschrift VDJ. Luther had het niet over het sluiten van de synagogen, zoals de professor suggereert, hij schreef -en ik citeer Luthers woorden uit VDJ en maak van de gelegenheid gebruik om Boendermakers „et cetera” wat aan te vullen: „Ten eerste moet men hun synagogen of scholen in brand steken en wat niet wil branden moet men met aarde overdekken, zodat geen mens er een steen of een sintel meer van ziet, voor eeuwig niet.”

Gepreciseerd wordt dit aldus in het vervolg:

Hun synagogen moet men in brand steken en wie er toe in staat is werpe er zwavel en pek bij en vuur uit de hel. Dat zou ook erg goed zijn, opdat God ziet dat het ons ernst is en opdat de hele wereld dit voorbeeld ziet, dat wij een dergelijk huis waarin Joden God, onze lieve schepper en Vader met zijn Zoon zo schandelijk lasteren -dat wij tot dusverre passief hebben geduld- nu zijn verdiende loon hebben gegeven.

Ten tweede moet men ook hun huizen afbreken en verwoesten. Want daar binnen doen ze hetzelfde als in hun scholen. In plaats daarvan brenge men hen onder een [simpel] dak of wijze hun een stal toe, zoals in het geval van de zigeuners. Ze moeten weten dat zij geen heersers zijn in ons land, zoals ze pochen, maar in ballingschap zijn en als gevangen leven. Dan kunnen ze zonder onderbreking moord en brand over ons schreeuwen en over ons jammeren en klagen.

Ten vierde moet men hun rabbijnen op straffe van de dood verbieden voortaan nog te onderwijzen. Want een dergelijk ambt hebben ze volstrekt terecht verloren.'

Gepreciseerd:

„Men moet het hun verbieden om bij ons en in ons gebied publiekelijk God te loven, te danken, te bidden en te onderwijzen op straffe van de dood.”

Nota bene: Luther is dus bereid Joden categoriaal te laten doden en maakt daarmee principieel geen bezwaar tegen Jodenmoord. Hij spreekt er bij herhaling zijn spijt en misnoegen over uit dat de christenen de Joden, die het middels hun oorlogszuchtige messias op hun leven hebben gemunt, niet vóór zijn geweest. Parallele uitspraken van Hitler zijn niet moeilijk te vinden.

Wat schreef professor Boendermaker? Luther geeft, schrijft deze Lutherkenner van naam, als aanbeveling om de synagogen „te sluiten.” Het is maar wat je sluiten noemt. Een retouche dus en hij laat ons niet in het ongewisse over zijn motief.

„Het is”, schrijft hij, „volkomen onjuist en onhistorisch er een voorspel in te zien van het zoveel latere antisemitisme en zijn gevolgen.”

Boendermaker weigert te erkennen dat er een lijn loopt van Luther naar de nazi's, hoewel die de reformator eerder als een belangrijke voorloper en als hun inspiratiebron. Men zou na lezing van Luthers aanbevelingen eens kunnen denken aan de daad, die de nazi's in de zogenoemde "Kristallnacht", van 9 op 10 november 1938 toen in heel Duitsland de synagogen brandden bij Luthers woord voegden. Als de beroemde filosoof Karl Jaspers ergens gelijk had dan toch hier: de nazi's voerden uit wat Luther voorstelde. Dit nadat reeds in 1959 de beroemde Amerikaanse correspondent in Duitsland William Shirer in zijn even beroemde boek *The Rise and Fall of the Third Reich*, over Luthers houding jegens de Joden schreef:

„... He, a passionate anti-Semite wanted Germany rid of the Jews (...) advice that was literally followed four centuries later by Hitler, Goering and Himmler” (p.236).

In een brief in *Trouw* (19 jan. 2008) komt Boendermaker met een wel zeer curieus verweer tegen het verwijt van het niet respecteren van Luthers tekst. Hij schrijft „terughoudender” geworden te zijn „in het weergeven van teksten” die immers misbruikt, -beter: gebruikt zou ik zeggen- kunnen worden. Stellig, maar sinds wanneer moeten wij onze wetenschappelijke

methodiek door antisemieten laten bepalen die heus Boendermaker niet nodig hebben om met Luthers anti-Joodse teksten uit de voeten te kunnen?

En dit soort „Lutherforscher”, dames en heren, zoals ze zich zelf graag betitelen, heeft het lef om mij de les te lezen om mijn aanvechtbare wetenschappelijke methode! Het respecteren van teksten is toch wel het eerste waarin een geesteswetenschapper zich zou moeten bekwamen.

Nauwelijks aandacht is er bij deze „Lutherforscher” in Nederland voor de recente vakliteratuur op dit gebied. Dat men zelfs het standaardwerk van Peter von der Osten-Sacken uit 2001, wat ik reeds noemde, niet eens in de literatuuropgave van het nieuwe Lutherboek vermeld is echt een schandaal!

Mijn complete recensie van dat boek is in GM, het Gast-huis magazine, verschenen en is verkrijgbaar en in te zien op de boekentafel.

Nu we het toch over tendentieuze beelden en methoden hebben: zo'n 50 personen, merendeels leden van de Lutherse synode ontvingen op 15 december j.l. een E-mail van mevr. Femke Akerboom, ook lid van die synode. Mevr. Akerboom initieerde haar actie op internet om deze leden te confronteren met haar boodschap vooral niet in zee te gaan met dr Süss en hem geen Luthers podium te bieden, wat een Lutherse emerituspredikant had voorgesteld. Dat staat haar uiteraard vrij. Niet vrij staat het haar een lastercampagne te starten bestaande uit een aaneenschakeling van insinuaties en halve waarheden. Zij nam niet eens de moeite mij over haar actie te informeren; via via kwam ik in het bezit van haar E-mail. Ik kan die alleen verklaren uit angst en paniek.

Ik heb gearzeld om er hier in de Rode Hoed überhaupt op in te gaan. Die aarzeling zet ik op dit moment liever om in de beslissing hier niet voor te dragen wat ik ter zake voorbereidde. Het is te veel eer voor deze dame. U kunt haar E-mail desgewenst ter bestudering in uw bezit krijgen; hij ligt in enkele exemplaren op de boekentafel.

Zoals het er nu voorstaat blijft (dood)zwijgen het Lutherse parool en als dat onmogelijk zou blijken, stelt professor Barnard, die op de E-mail reageerde, voor om zijn collega Zwanepol een officiële reactie van de synode te laten voorbereiden op het boek van Süss. Juist, professor Zwanepol, die gevraagd naar Luthers houding jegens de Joden door het ANP twee jaar geleden aldus reageerde, waarbij ik er vanuit ga dat zijn woorden juist zijn geciteerd:

„Zonder iets af te doen aan de waarheid dat wat Luther in dat ene geschrift over de Joden zegt niet kan, vind ik dat je dat niet zo in het hart van zijn denken kunt verankeren.”

„In dat ene geschrift...”! Zwanepols visie die in mijn studie royaal wordt weerlegd, ging als een lopend vuurtje door de hele Nederlandse pers.

In het reeds gememoreerde telefoongesprek dat ik met de presidente van de Lutherse synode voerde, werd mij te verstaan gegeven dat ik niet hoefde te rekenen op een podium onder auspiciën van de Lutherse kerk in Nederland, niet eens op een gesprek met de synodale commissie. Mijn „laster” heeft hen geschokt. Tant pis. Hoewel men enigszins in de maag schijnt te zitten met met de onbekookte actie van mevrouw Akerboom -het zwijgen er over is oorverdovend- lijkt die niet in geringe mate tot die beslissing te hebben bijgedragen.

Ik heb verschillende van mijn recensenten aan het woord gelaten. Niet om mijzelf lof toe te zwaaien, maar om te laten horen dat bij controle de argumenten waarop mijn conclusies rusten niet zelden door die recensenten worden beaamd. Is het verwijt van onwetenschappelijkheid wel meer dan een quasi academische, rituele dans, of beter: een rookgordijn waarachter de vragen die ik stel onzichtbaar blijven en dus niet serieus genomen - hoeven- te worden?

„Hier sta ik ik kan niet anders”, zei mijn opponent dr. Dick Akerboom in Brussel naar een apocrief woord van Luther om in één adem te verklaren dat hij niet wenste in te gaan op de anti-Joodse geschriften van Luther. Laat nou mijn studie precies daarover gaan! Mijn opponent kon dus heel goed anders; hij had ook gewoon weg kunnen blijven.

De vraag is: Zou een andere methodische aanpak tot andere conclusies hebben geleid? Ik denk het niet. Is het wel meer dan een rituele dans om in het recente Nederlandse boek over Luther in de literaturopgave wel te pronken met een icoon als de allang gecanoniseerde Lutherkenner H. A. Oberman, maar zijn oordeel over Luther en de Joden buiten beschouwing te laten?, Oberman die zich nimmer iets heeft aangetrokken van de oneliner: „Luther kon geen antisemiet zijn omdat de term in die tijd nog niet bestond.” Volgens Oberman was de protestantse kerkvader in zijn uitspraken over de Joden wel degelijk een antisemiet. „Antisemitisme is”, zei hij in een interview in Trouw, „altijd een latent gif geweest in de christelijke bloedsomloop.” En helaas, zou ik er aan willen toevoegen, niet alleen latent.

Het is opmerkelijk dat Boendermaker er geen gebruik van heeft gemaakt om zelfs uit de spaarzame literatuur ter zake achter in het boek iets bij of af te leren: van Oberman tot Kirm wordt er een theologische continuïteit in Luthers negatieve denken over de Joden geconstateerd. En ik deed niets anders dan mij daarbij aansluiten. Van Oberman had Boendermaker kunnen leren dat Luthers aversie tegen de Joden geen „Sonderseite” in diens theologie betreft, maar dat het er een centraal thema in is, een „Grundmuster”, zoals we hoorden. VDJ is geen onaangenaam incident in de theologische productie van de reformator, het is het sluitstuk van een levenslange fobie gevoed uit theologische en maatschappelijke stereotypen, leugens dus, met betrekking tot de Joden. Oberman aarzelt niet om Luthers aanbevelingen in VDJ een oproep tot een pogrom te noemen. (Von der Osten-Sacken heeft het in dit verband over „Volksverhetzung”.) Ondanks zijn grote bewondering voor en affiniteit met de reformator relativeert Oberman diens Jodenhaat nergens of verklaart hij die perifeer in zijn theologie. Dat is klasse!

Karl Barth moet ooit tegen één van zijn leerlingen -ik meen dat het Paul van Buren was- gezegd hebben: „Wees een man en volg mij niet na.” Helaas, Boendermaker volgt zijn leermeester consequent, om niet te zeggen slaafs, na.

Kortom een zichzelf respecterende Lutherse synode zou Boendermaker c.s. ter verantwoording moeten roepen en als ze daar niet uit zichzelf op komt. zouden de gereformeerde en hervormde partners in de PKN hierop bij hun Lutherse broeders en zusters moeten aandringen. Zeker, zij hebben met hun Calvijn wel enige boter op hun hoofd maar dat zijn ”peanuts” vergeleken met Luther.

De voorzitter van de Raad van Kerken, waar de PKN deel van uitmaakt, kreeg niet voor niets bij de presentatie van mijn studie in november 2006 een exemplaar uitgereikt, meer dan een

jaar geleden dus, twee jaar na mijn promotie in Brussel. Men heeft er tot nu toe niets mee gedaan.

Ik zou werkelijk wel eens willen weten wat er zo „min” en zo „schandalig” -woorden van de Lutherse overheden- is aan dit voorstel. De PKN als geheel was er overigens als de kippen bij om de deur in het slot te gooien. Vooral geen gesprek. Ook hier: paniek en angst. Mijn vraag is: wat gaan de Israëlorganen in Utrecht ondernemen? Blijven ook zij zwijgen, zoals ze tot nu toe deden? Het is merkwaardig gesteld: kies je voor samenwerking met de ene club (Vught) dan schijn je daarmee automatisch tegen de ander te kiezen (Utrecht). Het betekende meteen ook: geen vermelding in het blad Kerk & Israël van deze studiedag.

Adolf von Harnack, dames en heren, bepaald geen „Radau-antisemit”, veeleer een chique, maar niet minder venijnig (zie: Luthers theol. test., p. 301, noot 1, Introductie) stelde zo’n honderd jaar geleden vast dat de christelijke religie „oorspronkelijk haar kracht onder het puin van de Joodse religie ontwikkelde.”

De nieuwtestamenticus Klaus Wengst schreef in een artikel in de bundel Das christlich-judische Gespräch daar tegen in: „Ich möchte meinen kleinen Teil dazu beitragen, dass vielleicht der in nahezu zwei Jahrtausenden Kirchengeschichte aufgehäuften antijudischen Schutt im dritten Jahrtausend abgetragen wird.”

Daarvoor zijn alle goed willende hensen aan dek nodig!

6.

Ik kom tot een afronding van mijn betoog. De ondertitel van deze conferentie „Antisemitisme in het hart van de christelijke theologie” is geen vraag, maar de vaststelling van een feit, een pijnlijk feit. Hoe verander je, hoe genees je dat hart? De profeet Ezechiël ziet maar één mogelijkheid: transplantatie. In Ez. 11:19 lezen we:

„Ik zal hun een hart geven en een nieuwe geest in hun binnenste en ik zal het hart van steen uit hun lichaam verwijderen en hun een hart van vlees geven.” Valt daar nog op te rekenen, minstens op te hopen?

De Amerikaanse rabbijn Irving Greenberg zei jaren geleden hier in Amsterdam in een lezing:

„In het licht van de Holocaust bestaat slechts dit als alternatief: het klassieke christendom sterft, om tot nieuw leven op te staan of het leeft onberoerd door om voor G’d en de mensen af te sterven.”

Zien wij dat laatste in onze dagen in West-Europa niet reeds gebeuren? Een verdiend en mogelijk door G’d zelf gewenst stervensproces of in minder religieuze setting: kwaad dat zich zelf straft?

Anders gezegd: Als wij niet leren dat G’d ons, weer met de woorden van Greenberg, aanziet door de ogen van de anderhalf miljoen verbrande kinderen in Auschwitz zullen wij hem niet meer ontmoeten, zal hij zich niet meer laten kennen.

Via Luther komen we onvermijdelijk bij de verbrande synagogen van de „Kristallnacht” in 1938 terecht en vandaar bij de verbrandingsovens van Auschwitz.

Ik denk wel eens dat de kerk eerder weggeseculariseerd zal zijn, zeker hier in West-Europa, dan dat er een noodzakelijk zelfonderzoek komt. Tegen de tijd dat er in onze contrijen geen christendom meer bestaat, ook geen Lutherse kerk, lost het probleem zich van zelf op. Is dat te cynisch gesteld, zal het zo gaan?

Heinrich Heine moet eens gezegd hebben dat hij naar Nederland zou vluchten als het einde der tijden zich aankondigde: daar gebeurt immers alles altijd 50 jaar later dan elders in Europa. Ten aanzien van het theologengilde mag men daar nog wel 50 jaar bij optellen. Toch wil ik de hoop niet opgeven. Vroeg of laat zullen de theologische struisvogels hun koppen onder het zand vandaan halen en zullen Luthers leugens ontmaskerd worden. Een dag als vandaag kan een nieuw begin zijn. Lutheranen zouden kunnen beginnen, na 400 jaar, eindelijk Luthers wens te respecteren om geen christelijke clubs meer van zijn naam te voorzien en voorzover dat al gebeurd is tot naamswijziging over te gaan.

Referaat, (grotendeels) uitgesproken op de studiedag "Luther en zijn leugens" van het Appèl Kerk en Israël, maandag 28 januari 2008, de Rode Hoed, Amsterdam.